

BYRON DON JUANJA MAGYARÚL. *)

Egy könyv, mely bár csak fordítás, irodalmunk gazdagodását jelenti s melyet annál igazibb örömmel üdvözölhetünk, mert ha messze állunk is még attól, hogy Byronnek összes műveit nyelvünkön bírassuk, ezentúl legalább ezt a fő művét nem kell nélkülözni többé a hazai olvasónak, mely a legnagyobb újkori angol költőnek valóban legnagyobb, legjellemzőbb s legszebb munkája. *Don Juant*, némelyek szerint e száznak egyetlen költeményét, mely *Faust*hoz mérhető; vagy mint magok az angolok ma hiszik: egyáltalán azt a byroni alkotást, «melyhez hasonlót senki sem kísérelt meg addig s melyben a genius annyira összehangzott a föladattal, hogy később e kísérlet esetleges fölüjítása fölösleges lett volna bárki részéről is».

«Húsz esztendő fekszik a fordítás első kezdetei s befejezése közt. Ifjúkorban kezdtem el, öszülő fejjel végzem be . . . Szinte nehezen esik megválnom tőle, mint egy bizalmas, kedves ismerősömtől, a ki ragyogó szellemével sokszor gyönyörködtetett, bölcs humorával sokszor megvigasztalt.» Így ír a magyar fordító, Ábrányi Emil, előszavában s e melancholikus színezetű vallomás, midőn egyfelől rokonszenvet kelt a fordító iránt, másfelől egyszersmind már előre is nem csekély érdeklődést támaszthat az olvasóban maga a mű iránt.

Húsz évet fordítani a rövid emberi életből, valamely jelen-

*) *Don Juan*. Lord Byron verses regénye. Fordította Ábrányi Emil. Első rész. I—VI. ének. Bővített kiadás. Buda-Pest, Révai testvérek. 8-adr. 352 l. — U. az. Második rész. VII—XVI. ének. U. ott. 8-adr. 396 l.

tékeny munka elvégzésére, ehhez annyi kitartás kívántatik, mi az érzés- és gondolkozásmódnak korai megállapodottságára mutat, annyi ügybuzgóság, odaadás, mi alig képzelhető az eszményért való lelkesülés nélkül. S az is bizonyos, hogy a mely irodalmi mű évtizedek során át állandóan le bírja bilincselni szellemét s becsvágyát egy oly költőnknek, ki épen nem az irodalmi hagyományok és tekintélyek tiszteletéről ismeretes, az nem tartozhatik a világirodalomnak azon kikiáltott remekei közé, melyeket ildomból mindenki magasztal ugyan, de olvasni vajmi kevesen olvasnak.

Csakugyan bámulatos egy mű ez a *Don Juan*, melyet 30 éves korában kezdett el költője, ki mindössze 36 évet élt. Egyformán lángolhat érette az ifjabb olvasó hevülékeny szíve, s adózhatik hódolattal szépségeinek az érettebb kor tisztúlt műérzéke. Az ifjú még ki nem tört vagy már lázadó vágyainak, szilaj szenvedélyeinek találja meg benne visszhangját; megtalálja benne eszmények utáni rajongását s a csalódások miatti keserveit, ki nem forrt kedélyének disharmonikus hullámozását, érzelmesség és gúny, extasis és cynismus közt, még legfrivolabb hajlamainak is lel benne tápot. Ha ez az ifjú aztán később mind jobban «öszülő fejjel», gyérülő hajzattal kezébe veszi hosszabb időközönként e könyvet, kellemes csalódással fogja tapasztalni, hogy a régi varázs még mindig nem tűnt el belőle, mint annyi sok egyébből tényleg eltűnt az életben az elszálló évekkal. Úgy fogja tapasztalni, hogy ez a *Don Juan* újabb kedélyállapotának accordjaival is összehangzik, most is épen úgy szól szívéhez és lelkéhez, mint hajdan. Sőt most talán még inkább: most, midőn a szív már hültebb, de még mindig van benne némi maradványa a régi hévnek; midőn a fenköltebb érzelmekre rálehel már az ész hideg fuvallata s bizonyára a tapasztalatok hervasztó szele is, de még ki-kisüt a verőfényes, melengető őszi nap, mielőtt végleg ránk borúlna a köd s az örök tél. Vannak, kik épen az élet derekán élvezik *Don Juant* a legteljesebben.*)

*) *Don Juan* is emphatically the poem of intelligent men of middle age, who have grown weary of mere sentiment, and yet retain enough of sympathetic feeling to desire at times to recall itt. — Nichol: *Byron. English men of letters*. Mac Millan. New edition. Chapter IX.

Ez a bámulatos mű a maga idejében óriási botrányt okozott. A közvélemény fölháborodott, sőt mondhatni: földühödött miatta. Elátkozták, mint olyat, mely ördögi genialitással terjeszt pokoli erkölcstelenséget: költőjét agyonkövezték, a mennyire ez szellemileg lehetőség. Ha ma a *fin de siècle* olvasó végig lapozza a könyvet, bár ő neki már sok oly mozzanat föl sem tűnik talán, mi a kortársakat vérig lázította, mindazonáltal ő is be fogja látni, hogy a *Don Juan* telides telve van oly merészségekkel, melyektől kegyetlenül tüszkölhettek a kortársak. Azonban a mai olvasó alkalmasint még sem fogja egészen arányosnak találni az okkal az okozatot; nem fogja a hiba mérveihez illően méltányosnak ismerni el a kárhoztatás nagyságát. Épen ezért, ha meg akarjuk érteni azon fölháborodás okait s következőleg, ha be akarunk hatolni e mű kortörténeti jelentőségébe, azt kell figyelembe vennünk *Don Juan*ban, milyen módon nyilatkozik Byronnek viszonya saját idejének politikai, vallási, társadalmi eszméihez, egész életfölfogásához, egyáltalán mindahhoz, mit egy németből kölcsönzött kifejezéssel világnézetnek nevez a philosophia.

Hanem én itt tulajdonképp a magyar fordításról kívánok néhány méltató szót szólni s így csak futólag érinthetem e kérdést, melynek fejtegetéséhez a fordító előszava is érdekes adalékokat szolgáltat, ha nem is világítja meg elég sok oldalról. Mindössze néhány mellőzött vonással kívánom pótolni a nála meglevőket.

Az életrajz-írók szemére hányják Byronnek, hogy politikai nézeteiben ingadozott, ma ócsárolta, a mit tegnap még magasztalt s egyáltalán egyéni benyomásainak hódolt; hogy vallási elvei sem voltak szilárdabbak, s ha hitét veszttette az orthodox dogmákban, nem tudott a deismüség elmenni, az általa különben szintén kigúnyolt catholicismushoz hajlott és scepticismusa nem gátolta, hogy babonás legyen, kísértetekben higyen stb. stb. Azonban, ha ily gyarlóságokkal volt is teljes Byron, ez nem teszi még őt képtelenné azon fenkölt szerepre, milyenre ő is mint annyi más, szintén nem tökéletes lény, vállalkozott; valamint az is tény, hogy Byronnek saját kora ellen viselt harca határozottan nemes, mert magasabb elvi okokból eredt. Kétségtelen ugyan, hogy ez a sárkányölő Szent György vitéz néha szűnyogokat üt agyon; kétségtelen, hogy sajnálatos személyeskedésekre is ragadtatja magát s kegyetlen

bosszút vesz azokon, kik őt, a társadalomnak addig bálványát, bűnbakká nyomorították rágalmaikkal, családi életét földúlták s őt számkivetésbe menni kényszerítették: de ezt nem tekintve, Byron egy fenkölt elv érdekében harczol tulajdonképen. Azon elv érdekében, mely azóta az összes újkori műveltségnek egyetemes jelszava s melyet e sokat mondó szóban összegezhetni: szabadság! liberalismus!

Nem ismerek a gazdag Byron-irodalomban senkit, ki szebben fejtené ki rövid-velősen a *Don Juan* ebbeli fontosságát, mint Byronnek épen azon német fordítója, Gildemeister, kit a magyar fordító — mint maga vallja — commentárjában a legtöbb helyt követett. Bár az idézet kissé hosszadalmas lesz, ide jegyzem az olvasó engedelméből: méltóbbal nem egészíthetném ki a magyar fordító fejtegetéseit.

«A lövéseket különböző irányokban szórja e költemény, azonban valamennyi egyazon ellenségnek szól, annak a Nagy-Britanniában uralkodó rendszernek, mely az államban mint feudális oligarchiának szívtelen önzése lép föl, vagy mint a javadalmakban dúslakodó hivatalos egyháznak korlátoeltságra valló türelmetlensége jelentkezik, vagy mint kizárólagosságot negélyző «jó társaság», kérlelhetetlen illemszabályokkal a nyilvánosság számára s titkos vétkekkel házi használatra.*) De állam, egyház és jó társaság mind nem oly formalis megtestesítői a költő által annyira gyűlölt nemzeti vétkeknek, mint maga az irodalom, mely azt választotta föladatúl, hogy a napi hatalmasságokat dicsőítse, a britt aristokrátiának sikereit a népek szabadsága elleni küzdésében, a zsiros anglikán papság fönséges voltát, az előkelő világ erényeit magasztalja ódáiban, hymnuszokban és pedig egész komolyan.»**)

Innen a sok kifakadás a tory-minister, lord Castlereagh, a népek elnyomója ellen, az uralkodók «szent szövetsége» ellen, a zsarnokok trónja s általában a trónok ellen, melyeken Györgyök s Katalinok ülnek, innen a császárnőnek és Suwarownak kegyetlen rajza, a fönséges ékesszólás azon uralkodói szeszé-

*) «Lerántani a leplet egy ily álszent társadalomról, úgy mond fordítónk, talán durvaság, talán paraszt tempo (!), talán rossz akarat, de semmi esetre sem erkölcstelenség». Byronnál bizonyára egyik sem!

**) *Lord Byron's Werke*. Übersetzt von Otto Gildemeister. V. Band. 3-te Auflage. Berlin 1877. — Zur Orientirung.

lyek ellen, melyek ezreket juttatnak vágóhídra a népből a csatatéren, — a szabadságharczok, forradalmak jóslása s magasztalása — Napoleon dicsőítése stb. Innen Berkeley püspök nevetségessé tétele, ki azt állította: «nem létezik anyag», s az egész anglikán papság korlátoztságának, vakbuzgóságának megkérdőjelezésének, főleg pedig kapzsiságának gúnyolása. Innen bizonyos káviár-szerű részletek: a Faublas és Cassanova tollához illő frivol éjjeli találka rajza mindjárt a költemény legelején, továbbá a hírhedt háremtörténet, s azon pikáns részlet a londoni high-life chronique scandaleuse-éből, melyektől hadd fintorodjanak a prude orrok! Innen továbbá a czélzások Caroline királyné válópörére. Innen végül költő-kortársak szurkálása s az egész műnek Southeyhez, az akkori udvari költőhöz intézett végigostorozó ajánlása. Szóval mind oly dolgok, melyek szentségtörés számba mentek akkor s mind egyetemesebbé tették a «feszítsd meg» kiáltást.

Azonban még ha nem foglalt volna is el Byron ily ellenséges, lázadó álláspontot korának egyházi, politikai és társadalmi élete ellen, még akkor is már pusztán egyéniségével kihívta volna a közvéleményt. Ez egyéniség még ma is a lélektani problémák közé tartozik. Hajdan így apostrophálta Byront csatornán inneni collegája és némileg tanítványa, Lamartine:

Toi, dont le monde ignore encore le vrai nom,
Esprit mystérieux, mortel, ange ou démon....

S e csodás szellem a maga hihetetlen színjátszásával, kifogyhatatlan rejtelmeivel még ma is talányszerű. Legtárgyilagobb bírálói sincsenek vele tisztában s merő tárgyilagosságból inkább sötét színekben hajlandók őt látni, mint nem; ne hogy megtévedjenek, készebbek minél több rosszat hinni el róla. Így például a lelkiismeretes, komoly Elze *) a miatt sajnálkozik, miért ismerjük annyira részletesen Byron életét, s miért nem lehet azzal a fehér lappal kicserélni, mi körülbelül a Shakspere összes életrajzát képezi. Pedig bizonyos, hogy ha beteljesülhetne Elze vágya, melyet Shakspere iránti odaadása sugalmazott e jeles shakspereológusnak, — ha csakugyan fehér lappá változhatnék Byron életrajza, azért még egyetlen egygyel sem

*) *Lord Byron*. Von Karl Elze. 3 te verbesserte Auflage. Berlin 1886. — X. fejezet. Zur Charakteristik.

kevesbednék az erkölcsi szörnyetegek, az elzüllöttek, mondjuk: a Luciferek száma, minőnek pedig oly divat képzelni Byront; de igenis szegényebb volna az emberiség története egyikével azon megvesztegető egyéniségeknek, kik a tüneményyszerű ritkaságok közé tartoznak, s a nemes lélekkel társult nagy tehetségeknek. S a mi fő: ha Byron életét s egyéniségét nem ismernők eléggé, akkor nem érthetnők kellőn vele összeforrt költészetét sem és pedig nemcsak a subjectiv vonatkozásokat véve, hanem egyáltalán azt az egész hatalmas forrást, melyből az újkori költészet ha nem is fakadt, de mindenesetre fő tápot nyert.

«Ein grenzenlos-geniales Werk, menschenfeindlich bis zur herbsten Grausamkeit, menschenfreundlich in die Tiefe süssester Neigung sich versenkend». E paradoxonnak, melylyel Goethe jellemzé egykor a *Don Juant*, mély alapja van. «Csofálatos hang, úgymond fordítónk is, melyben Rousseau érzelmessége Voltaire ironiájával párosúl», bár a *Don Juan*, melyben mindenütt érezni a szív melegét, soha le nem sülyed azon sívár hideg sarcasmusig, meddig a *Candide* satyr-szerzője, ki-ben a szív helyén is agy lüktetett, valamint *Don Juan* mély megindulásai, gyöngéd vagy szenvedélyes hevületei viszont messze, egy tisztább légkörbe emelkedőleg túlszárnyalják a *Nouvelle Héloïse* zavaros fejű és zavaros szívű declamatióit. Mind e paradoxonok, e hasonlatok tulajdonkép azt az új szellemet akarják körülírni, melyet Byron hozott be a költészetbe, s melynek aztán magán a szárazföldön akadtak igazi követői, egy Musset és Heine lettek további apostolai. Nem a világfájdalmat értem ez új irány alatt, bár ezt az egyetemes uralomra vergődő elemét az újkori költészetnek szintén Byron importálja igazában, szétrobbantva általa a tó-iskolának addigi kiesinyes, hétköznapi s minden mély szenvedély híján sínylődő költészetét. A mivel maga a *Don Juan* tényleg újat hozott a költészetbe: az a világfájdalom humora. Az a lelki meghasonlottság, mely pessimistikusan hangol, de annyira nem napjainkbeli pessimista költészet még, hogy a költő szemébe gyakran szökik titkolt ellágyulás könnye, édes ábrándozással elandalodik, majd hévtől gyulad ki arcza, kebléből fojtott zokogás tör ki perczre s ajkáról a szív heve árad ékesszólón: a másik pillanatban pedig egyet fintorít megvetőleg arczán, frivolságot vagy ép cynismust negélyezve rejti el megindulását, mint Byron maga vallja egy helyt; egyáltalán gyakran tréfát és gúnyt űz

olyasmiből, mit csak azért nem akar komolyan venni, mert különben végtelenül kétségbe ejtené.

Íme csak egy pár, a mint a mű végig lapozása közben szemembe ötlenek, azon motívumokból, melyek *Don Juan* költőjét világfájdalmas humorra hangolják: a társadalom szükségképi, lényeges békői s ezzel szemben a természetnek ideiglenesen elfojtható, de a legelső alkalommal szilajon kitörő kíváncsi; az erkölcsi elvek gyöngesége a szív örök törvényei ellenében; az ember physiologiai részének gyarlósága, az állatiság, a betegség, mely a vallásos hajlamokat fokozza a gyáva «teremtés urában», ki addig a skeptikust adta; a mulandóság, minek az állatok is alá vannak vetve, valószínűleg mert őseik Éva almafája körül tartózkodtak az eredendő bűn elkövetésekor; az ember erkölcsi részének gyarlóságai, az ellentétes érzelmek kereszteződése, az önzés szerepe a legnemesebb indulatokban, tudásunk relativ volta; — a lelki mulandóság: az illúziók elröppenése, a nagy örömök s fájdalmak emlékének kihalása, a vágyak kiveszése az elsivárult szívből — a Loos des Schönen — a sors vad, kegyetlen szeszélyei stb. stb. Ha ehhez vesszük azt az ördögös verve-et, a szellemességnek azt a forrongó, szikrázó árját, a ragyogó, pikáns, elmés ötleteknek bámulatos halmazát, a túlradó szilajság csapongásait, szóval mindazt, mi csoda, hogy egészen e költemény megírásáig költőnk lelkében benne bírt maradni, lappangni s nem tört ki hamarabb: ha mindezt elgondoljuk, érthetni fogjuk, mily riadalmat kellett keltenie e «sátáni költészetnek» — mint Byron irányát nevezték — már humorja miatt is, mint a mely új, szokatlan világnézet egyaránt veszélyeztetni látszott az erkölcs nyárspolgári conventióit és örök törvényeit.

Ez így nemcsak irodalomtörténeti, de egyáltalán kortörténeti szempontból annyira érdekes mű: elbeszélő költemény, bár annyira tarkítva mindenféle hangnemű subjectív kitéréssel, úgynevezett lyrai részletekkel, mint addig költő még nem merte tenni, a mivel Byron szintén új irányt mutatott a Musset-knek és pedig a költészeti műfajok természetszerinti határvonalainak szeszélyes összevegyítésére. E nagy terjedelmű költemény hőse Don Juan, kiről azt véli a magyar fordítás előszava, hogy «a híres spanyol nőcsábítónak» nemcsak névkonka, de «sok tekintetben követője, több idealismussal fölruházva». Talán mégis közelebb járunk az igazsághoz, ha sem-

miféle tekintetben sem rokonítjuk Byron hőseit a Mozart operájának, illetve Molière vigjátékának, vagy még szabatosabbban: a mondának hőseivel, miután «ez a Don Juan teljességgel nem gonosz, nem egoista, nem gyűlöletes, mint collegái; ő nem csábító, nem áldozatainak megrontója; ő csak átengedi magát a kínálkozó alkalomnak; van szíve, vannak érzékei, s ezek egy szép égalj alatt mind életre gerjednek benne; így kell ennek történnie 16 éves korunkban, valamint így 20-ik évünkben, sőt talán 30-ik évünkben is».*) A Manfredek, Larák, Cainok kaini bélyegéből semmi sincs az ő tiszta, derült homlokán: tehát még a rendes byroni typustól is elüt, egész új emberfajt képvisel. E hőst a kalandok hosszú során vezeti végig a költő. Hogy «24 énekre szabta verses regényét», ezt nem állíthatni egész biztossággal; mint Elze kissé udvariatlanul írja: «es ist thöricht zu sagen, das Gedicht sei auf 24 Gesänge angelegt gewesen, es war gar nicht angelegt». Az I. ének 200-ik versszaka még csak tizenkét könyvre tervezi a művet: is meant to be divided in twelve books. Hogy miként fejezte volna be Byron töredéknek maradt művét, ez szintén csak bizonytalan találgatás: lehet, hogy leguillotinoztatta volna hőseit a francia forradalomban, s aztán elkísérte volna őt a pokolba; de az is meglehet, Byron saját szavai szerint, hogy mint egy erkölcs-nemesítő társulatnak (Society for the Suppression of Vice) tagjától vett volna tőle búcsút: esetleg még a pokolnál is rémesebb helyre juttatta volna végezetül, szerencsétlen házasság bilincseibe.

De hagyjuk azt, mi lehetett volna Don Juanból, s lássuk azt, mit tényleg nyújt a költő. Nem a tizenhat ének tartalmát akarom mind sorban itt elmondani, csak a fő mozzanatokot foglalom egybe a hős életéből, azaz kalandjainak sorozatából, melyek tulajdonkép meg annyi önálló történetké, minden szerves kapcsolat nélkül egymás közt.

Don Juanban mint ifjában először megfogamzani s kifejlődni látjuk a szerelmet, mely öntudatlanságból öntudatra ébred. A serdült kor e szerelme nem pusztán az ébredő érzékek mámora nála; nem olyan Cherubino di Amore ő, hanem mély szenvedélyre hangolódó, erőteljes férfiasság lappang

*) Taine: *Histoire de la littérature anglaise*. Tome IV. Livre IV. Chapitre II. 2-ème édition. Paris, 1866.

benne. Társfele egy idős férj oldalán sínylődő ifjú nő, kit saját föllobbanó szíve miatt cserben hagy erénye a kötelesség útján s kit megejt azon fiatal szív varázsa, melyet épen ő ébresztett föl önkénytelenül. Nem nagyon erkölcsös történet s ugyancsak frivol *in flagranti* epizóddal van erősen fűszerezve, de bájos, örökké igaz történet, mely az emberi szív gyarlóságait illusztrálja, valamint álmélkodásba ejtőn tárja föl nem sejtett rejtelmait ép azon kényes jelenetben. Végül aztán minden frivolságért dús kárpótlást nyújt e kaland tragikus befejezésével, midőn a fiút messzi útra bujdosztatja, a nőt pedig kolostorba küldi. E melancholikus kihangzású frivol kalandra komor, borzadalmas kép következik, minőt a calaisi csatornán innen a romantikus festészet Victor Hugoja, Géricault alkot majd ez idő tájt a *Naufrage de la Méduse*-ben: hajótöröttek éhhalála — Juan ugyanis hajótörést szenved — s a civilisált emberekben megnyilatkozása az ösvadságnak, a kannibalismus alakjában. Ráadásul az emberevést követő epileptikus rohamok, tomboló dühös örülés. A legiszonyúbb rajz, minőt valaha költő az ember-állatról nyújtott; egy Baudelaire legfőlebb undorítóbb, de nem megrázóbb. E stanzák a világfájdalmas, sőt pessimistikus költészetnek legirtózatossabb lapjait képezik, irtózatossabbak minden *Charognenál*, s annál megrendítőbbek, minthogy a költő tulajdonkép mind hajótörések autentikus elbeszéléseit követi leírásában s minden Hugo-Zola féle phantastikus túlzásoktól távol marad.

A fekete felhők azonban foszladoznak, a vihar csöndesül, elszűnik s új decoratio tárul szemünk elé, az előbbinek hatásos ellentétéül, színekben s napfénytől ragyogó: Görögország örök mosolyú ege, hol partra mosottan fekszik az ájult Juan. A sziget urának, egy kalóznak lyánya, Haidée megtalálja s komornája segítségével életre hozza, ápolja, atyja élő elrejtve. Az ifjú aztán csakhamar oly érzelmeket kelt s érlel meg e szűztiszta, drága gyermek szívében, melyekről ennek addig álomszerű, homályos sejtelmek ha voltak; mint bizonytalan vágyainak megtestesüléseért rajong ő Don Juanért s egész természetszerűen átengedi magát e bűvös, ismeretlen érzésnek, korlátlanul. Ez új szerelmi kaland, mely a romantikus költészetnek egész, majdnem azt mondhatni: tropikus színpompájával van övezve s kelet bíborát, márványát, aranyát, tengerének s egének kékjét bírja háttéréül, — ez újabb szerelmi történet mintegy fordítottja

az elsőnek: itt a férfi már a tapasztaltabb s a nő képviseli az öntudatlanságot, a szív és érzékek teljes ártatlanságát. Nem akarnám azzal kisebbitni e remek idyllt, az egész költeménynek legremekebb részét, hogy a *Paul et Virgine* érzékeny históriájához hasonlítsam, hisz a szenvedély e hevületeiről, a jellemek e fenköltségéről s erejéről fogalma sem volt a jámbor Bernardin de Saint-Pierrenek s Haidée az újkori költészetnek legbájosabb nő alakjai közé tartozik, oly örökéletű mint Shakspeare Juliája vagy Goethe Gretchene. De máskülönb alapiában véve rokon a thema, melyet a két író földolgozott: szerelmi boldogság fejlődése a természet ölen, melyet a civilizatio beleavatkozása tönkre tesz. Ezt a civilisatiót Byronnál az öreg kalóz képviseli, egy igazán byroni hős, olyas Lara-féle alak, ki Don Juant aztán rabszolgavásárra hurczoltatja el, mire Haidée lelke e rohamos, kegyetlen csapástól összetörik, elméje elhomályosul: a mint hasztalan kísérlik lethargiájából eszmélésre bírni, s a mint lassú lelki haldoklásának physikai halálvet véget, e Tennyson-i thema, mely Tennyson érzékenykedési hajlamai helyett realistikusabb mozzanatokkal van elbeszélve, oly bájos és megható, hogy csak azért nem nevezem páratlan-nak a világirodalomban, mert többet érdemel, mint azt, hogy ily banális mondással dicsőítsük. S minthogy az imént Bernardin de Saint-Pierre nevét szalasztottam ki tollamból, hadd említsem meg itt végül annak nevét, kinek szelleme tulajdonképvonul végig e történeten, s ki egyáltalán sok pontban elődje, mestere Byronnak, bármennyire tiltakozott is emez e párhuzam ellen. Rousseaut értem, kinek ugyan bizonyára nem volt sejtelve az érzelmek e tisztaságáról, üdeségéről, de kire egészen rávall az a lelkesültség, melylyel Byron a szabad természet ölen, a társadalmi convenientiákon kívül és fölül éneklimeg a szív jogait. Sand György mondta a legszilajabb vádbeszédeket a házasság intézménye ellen, igaz: de szintoly igaz, hogy Byron az, ki varázsával megejt s a természet-kultus pártjára elcsábít.

A rabszolgavásáron Don Juant a szultána, egy káviárra áhítózó bűvös démon, megvéteti s női ruhában behozatja a hárembe. A föllázadt férfi-büszkeség azonban, fokozva Haidée friss emlékeitől, visszautasíttatja hősünkkel a neki szánt szerepet. Éjjelre aztán az egyik háremhölgy hálótársául osztják be Don Juant; a hölgy éjjel rémes sikoltással veri föl a közös háló-

terem csendjét, mert — úgy mond aztán — különöset álmodott. Juan másnap elmenekül a szultána bosszúja elől, az eunuch segélyével, ki szintén féltheti nyakát, magával szöktetve hálótársát is. Ismét frivol történetke, mint a költemény elején, de ismét bámulatos rajza az örök-igaz emberi történeteknek: ez a szultána egy török környezetbe helyezett Phædra, vagy helyesebben: teljesen érzéki temperamentumú Roxane, ki politikai cselszövény helyett szerelmi cselszövénynek él. Ezenfölül a háremhölgyek leírásával mily albumát önti elénkbe költőnk a női szépségeknek, melyek szín- és alakbeli változatossága, finomsága fölülmúlhatatlan! S mint előbb a tenger sziklapartjának tág perspektívájától, a természet szabad legétől emelkedett tudóink: most a háremnek üvegházi, illattól terhes, meleg légkörével mámorosít meg, az ezeregy éj tündérvilágának mystikus világításával kápráztat el. S mint az első ének csiklandós kalandjára, úgy itt is rideg, borzalmas föntségű jeletnet következik: egy csatakép majdnem breugheli világításban, Izmaila ostromoltatása Suwarowtól, melyben az oda menekvő Don Juan is részt vesz. Ez énekek a csatának azt a ragadós örvöngő deliriumát festik, mely a tömeget a puskapor szagától elfogja, úgy a mint ezt tudtommal még csak Mérimée festette egy rövidke rajzában (*La prise de la redoute*); a háborúnak mindazon kegyetlenségeit, melyeket egy Tolstojnál vagy ha actualisabb hasonlat tetszik, a *Débacle* írójánál olvashatni. Byron művét az *Iliashoz* hasonlította: ez a része bizonyára nem érdemetlen ily párhuzamra s nem követ el profanatiót, midőn ez énekekben folyton a trójai hősök nevét emlegeti, — a rokonszenves hősiségnek ily mérvű példáit aligha találni Homerben s e példák vajmi jól eső enyhet nyújtanak az újkori civilisatio visszataszító brutalitása közt, milyeneket Homer szintén nem ismer még. Mint látni, ez a *Don Juan* távolról sem kizárólag oly szerelmi történet, mint gyönyörű orosz utánzata, az *Anyegin*: az angol költő itt egészen elhagyja ezt a hangnemet, annyira, hogy Don Juan szökevény társáról, az érdekes Duduról, többé szót sem ejt, — mi lett vele, homályt borít rá.

És itt a kilencedik énekkel, tehát a költeménynek közepén valamivel túl, alább hagy az a rendkívüli inspiratio, mi a költő szárnyalását eddig oly bámulatossá tette. Don Juant Izmaila bevételének hírével mint követet Katalin cárnőhöz küldik, ki aztán kegyenczévé teszi, míg nem a kegyeitől herva-

dozót egészségi tekintetekből Angliába küldi diplomatiái megbízással: kíméletlen gúny, cynismus e részekben van legtöbb, s egyszersmind legkevesebb az előbbi részek költői bájából. Londonban útonálló pisztolya fogadja Don Juant, majd az erényt negélyző főrangú körökben látjuk őt forogni, hol aztán pajkos játékot űz vele a csábos lady Fitz-Fulke, ki éjjelenként rémes kísértetnek öltözve ingerkedik vele, mígnem egy este Don Juan sarokba szorítja a szobájába belebegő rémet, s a lady elbűvölő kaczer mosolylyal leveti leplét és . . . a költemény felbeszakad. Nichol úgy véli, hogy a műnek ezek a részei mit sem engednek az előbbieknél: «no part of the work has more suggestive interest or varied power», úgymond; részemről azonban hosszadalmasnak, elnyújtottnak találom az egészet; az epikai elem valósággal belefűl a subjectiv kitéréseknek itt már nem is annyira lyrai mintsem inkább szónoki árjába. Eszmei tekintetben emelkedett ugyan a költemény e szétesapongó részletekkel, melyek aránylag a legnagyobb részt tartalmazzák a költemény kortörténeti jelentőségéből. A szívbeli érzelmek azonban itt már sekélyesebbek, túlnyomó a frivolság, a gúny túlzása, bár tagadhatatlanul többször föl-fölcsillámlik a költő régi venája, így a Newstead-kastély, ez exkolostor komor pompájának leírásában, melyet méltán neveznek Byron legremekebb leírásaival versenyzőnek, s még inkább a ladyk rajzában, kik közt bizonyára nem csak a lady Adeline alakja páratlan; mint «a női jellem subtilis elemzése», mint Nichol véli.

. . . Ilyen volna körülbelül, gyöngé jellemzésben az a nagy költemény, melyet Ábrányi Emil a magyar olvasónak nyújt: ezúttal egész terjedelmében. Mindössze csak az ötödik ének utolsó előtti azaz 158-ik versszakát mellőzte: «Thus in the east they are extremely strict» . . ., úgy hogy ez ének nála 159 helyett csak 158 versszakra terjed. Miért mellőzte fordító épen ez egyetlen egy versszakot, melyben férfitársaságok hangjára emlékeztet ugyan az élcz, de nem merészebb mint annyi más, mit a fordító nem mellőzött: nem értem. A mi magát a fordítást illeti, a miről tulajdonkép akartam szólni ez immár hosszúra nyúlt ismertetésben, ez átlag véve valóban sikerült. *Don Juan* a legnehezebben fordítható költemények egyike, melyet hogy valaki sikerülten idegen nyelvre átültethessen, okvetetlenül kíváncs, hogy versenyezni tudjon az eredetinek fölülmúlhatatlan verselési bravourjával, fordulatainak kápráztatón szeszé-

lyes ötleteivel, s kifogyhatatlan szellemességével. Ábrányi Emil e tekintetben nem végezte méltatlanul föladatát s fordítását minden magyar olvasó hálával élvezheti, annál is inkább, mert többször oly sikerülten fordítja le Byronnek leghíresebb szép helyeit, hogy az eredetinek finomságaiból kevés vész el, a kifejezések árnyalatainak akkora gazdagságával rendelkezik könnyű tolla.

Nem idézek e sikerült helyekből, melyekre úgyis ráakadhat mindenki, inkább azon, kétségkívül kevésbbé kellemes kötelességem teljesítésére takarékoskodom a térrel, hogy a fordítás gyöngéire is rámutassak. Nem minden röstelkedés nélkül teszem ezt, hisz semmi sem könnyebb mint másban hibát keresni s találni, még ha évtizedeket fordított is az illető munkájára. A bírálónak azonban lehetetlen elhallgatni esetleges gáncsait, ha azt akarja, hogy dicséreteinek szintén meg legyen a magok súlya. Ép ezért természetesen fogja találni fordító, ha művéről szóló megjegyzéseim nem szorítkoznak pusztán magasztalásra s a fényoldal mellett az árnyoldalt sem mellőzöm, bár előre is bevallhatom, hogy ez az árny nem fölöttébb erős, nem von le túlsokat a mű értékéből.

Fordítónk mint minden fordító, töröl az eredetiből. A baj csak az, hogy talán kelleténél is többet töröl, gyakrabban rövidít mint óhajtandó, s helyenként aztán kelleténél bővebben pótol a sajátjából, körülírásokkal s más ilyenmű szabadosságokkal él. Példáimat össze-vissza, találomra veszem.

XIV 3. And both may after all turn out untrue. An age may come tont of eternity, when nothing shall be either old or new. Death, so call'd, is a thing which makes men weep. Durva prózában: «S meglehet, végre is mindkettő tévesnek fog bizonyulni. Eljön majd az idő, öröklét forrása, midőn semmi sem lesz többé régi vagy új. (Der Tag kann kommen, Quell der Ewigkeit, wo weder Altes wird, noch Neues sein. Gildemeister.) Az úgynevezett halál oly dolog, mi könnyekre fakasztja az embereket». Ábrányinál: «Hát ha ez se fog beválni majd a végső percz után, ha földerről a mély örök titok. Rémült szemed mint rettentő csodán függ a halálon, jötte gondot ad». XVI. ének, a különben ügyesen fordított románczban: Nor wine, nor wassail could raise a vassal to question that friar's right. Prózában: «sem bor, sem sör nem bírt rá még hűbérest, hogy kétségbe merje vonni (Gildemeister: verlacken) e barát jogát». Ábrá-

nyinál szintelenül: «Nem űzi el táncz, dal, kehely; jogából mit sem ád». XVI. 11. Titus exclaim'd: I've lost a day. Of all the nights and days most people can remember (I've had of both, some not to be disdain'd.) I wish they'd shate how many they have gain'd. Prózában: «Titus így szokott fölkiáltani: Elvesztettem egy napot. Minden éjjelökre s nappalokra az emberek legnagyobb részt vissza bírnak emlékezni. (Nekem is jutottak mindkettőből olyanok, melyek némelyike nem megvetendő!). Szeretném, ha megállapítnák, hányat nyertek meg ők!»! Ábrá-nyinál ennyi: «Titus stb. Én arra kérlek, vallanád be, hány napot vagy éjet nyertél, czimborám». Az erős rövidítés miatt a költőnek subjectiv közbeszólása, ez a nála oly lényeges momentum is törölve! II. 135. He slumber'd; yet she thought, at least she said (The heart will slip even as the tongue and pen), he had pronounced her name, but she forget that at this moment Juan knew it not. Prózában: «Juan alvék; Haidée azonban úgy vélte, vagy legalább úgy mondta (a szív is néha ép úgy megcsuszamlík, mint a nyelv és toll), hogy Juan az ő nevét ejtette ki; elfeledte, hogy e perczen Juan még nem tudta azt». Ábrányinál: «Mintha most sóhajja fölszállana . . . kiejtené nevét . . . Eszébe sem jut a bohó leánynak, hogy hisz be sincs mutatva még Juannak». Byron közbevetett mélabús humorú megjegyzése itt e jelzőbe szorítva össze: «bohó». A társadalom convenientiáira emlékeztető: «be sincs mutatva» phrasist, részemről szintén nem találom szerencsés változtatásnak, az illető helyzet egész jellegét tekintve, a Byron egyszerű s természetes kifejezése helyett. Íme még egy példa arra, mint cseréli föl fordítónk az eredetinek zárjel közé tett reflexióit kevesebbet mondóval: XIV. 5. The very suicide that pays his debt at once without instalments (and old way of paying debts, which creditors regret) let out impatiently his rushing breath. Prózában: «Maga az öngyilkos is, ki adósságát egyszerre, részleges törlesztések mellőzésével fizeti meg (oly régi módja az adósságfizetésnek, mit sajnálnak a hitelezők), türelmetlenül bocsátja ki magából rohanó lelkét». Ábrányinál: «Az is, ki önön életére tör, nagy tartozását (más nem ily botor!) prompt megfizetvén, mily sietve dől az elmúlásba».

Mennyire szereti megváltoztatni Byron pointejeit a magyar fordítás, még más helyeken is tapasztalhatni. I. 98. I have forget the number and think no man should rashly quote for

fear of a mistake. Prózában: «Elfelejtettem már a számot (tudni illik a tízparancsolat illető pontját, melyet némely feleség áthág), s azt hiszem, nincs férfi, ki hajlandó volna hirtelenében idézni, félve, hátha rosszul talál idézni». Ábrányi: «Nem jut most a szám eszembe és rosszul idézni fájna». Ugyan ott 99.: And when the spouse and friend are gone off wholly, he wonders at their vice and not his folly. Ábrányinál: «Ha ördög elvitt nőt és jó barátot, csak akkor bámul (a férj), hogy semmit se látott». E helyett: «ekkor az ők vétken s nem a saját bolondságán álmélkodik». VI. 24. A bűnös szerelemben égő nő éjjel ágyában álmatlan hanykolódik, s remeg «nehogy felkeltse nagyon is törvényes hálótársát» (too lawful bed-fellow). Ábrányinál: «a boldog hitest». Mindkét helyt elesett Byron gúnya. Íme viszont egy nem ironikus hangnemű pointe, melyet a magyar fordítás szintén módosított s következőleg élet törte: IV. 45. Her father's blood before her father's face boil'd up, and proved her truly of his race. Ábrányinál, ki az első felét szépen s erővel adja vissza: «Atyjától nyert arczában atyja vére gyúlad ki (kihagyva: atyja arcza vagyis szeme előtt) s lázad önön nemzőjére». E helyett: «valóban atyja gyermekének bizonyítva őt».

Félreértést alig találni, a mi nagy dolog egy ily hosszú lélekzetű költeményben. A fordítások e réme alig kísért itt. Részemről csak II. 160. találtam egy jelentéktelen esetet. «Töröknek, avagy (mert papucs meg turbán s tör elmaradt) görögnek öltöztették», olvassuk a magyarban. Byronnál ez áll: And dress'd him, for the present, like a Turk or Greek, that is, although it not much matter'd, omitting turban, slippers, pistols, dirk. Vagyis: töröknek vagy görögnek öltöztették, leszámítva azt a különben nem lényeges dolgot, miszerint stb. Und türkisch oder griechisch ward er nun gekleidet, wenn auch nicht gleich im Momente mit Turban, mit Pistolen, Dolch und Schuhen. (Gildemeister.) Mint látni, utóvégre az egész eltérés nem lényeges dolog, s meglehet, hogy tulajdonképp csak szándékos módosítással állunk szemben. Valamivel komolyabb ellenvetés érheti VIII. 23, hol az ókori történet bűvarát jelentő antiquarian: antiquariusnak van fordítva, mi magyarban tulajdonképp irodalmi «öregnemű üzért», ószerest jelent. E versszaknak van egyébiránt egy másik, még nagyobb baja is. Byron ezt mondja: Juan olyasmi volt, melyet így meg így «nevez Erin

a maga ős Ers vagy Ir nyelvén, mely egyébiránt meglehet, hogy pún nyelv»; egyszersmind egy hosszú zárjelet vet közbe arról, hogy valóban a pún nyelv utódja-e az ír. Ábrányi e passust így változtatja meg: «Erinnek ősi nyelvén, mely ma kint él a koldus nép közt s nincs kegyelve fönt», de bár kihagyja azon szavakat: «mely egyébiránt meglehet, hogy pún nyelv», megtartja a bizonyítgató zárjelt. VII. 79. viszont nem elég világos. Byron itt azt mondja: a Homér korabeli hadakozási módhoz nem térünk vissza többé soha, hacsak . . . De előbb hadd idézzem Ábrányit: «Ha csak löportól nép kevesb vezett el nem régiben, mint hitte sok király, ifjú szabadság lánczkovácsolója, de a szabadság soha sem lesz Trója!» Byronnál: «ha csak nem találjuk úgy, hogy a lőpor sokkal kevésbbé pusztító, mint mindazon trónok remélték, melyek mostanság az ifjú szabadság elpusztítására egymással szövöttek, de melyek majd nem fognak ám a szabadságban egy második Trójára lelni!» Unless gunpowder should be found to harm much less than is the hope of every court which is now leagued young freedom to annoy; but they will not find liberty a Troy. Ugyanitt a második sorból: all ears though long, all ages though so short, Ábrá nyinál elesett a korra vonatkozó gúny s csak ez áll: «Minden fület, ha még oly hosszú».

Szóval Ábrányi nem fordít oly hűséggel, mint valamely interlineáris fordítás eszközlője, s él a lehetőségig mind azon szabadalmakkal és szabadosságokkal, melyek minden műfordításnak többé-kevésbbé lényeges járulékai. S valóban örvendének, ha mindössze csak ennyi kifogásolni valót kellene s lehetne említnem munkájáról. Azonban, fájdalom, van egy oly gyöngéje, melyhez képest az eddig mondottak jóformán számba sem jöhetnek, s mely annyira szembeszökő, hogy lehetetlen elhallgatnom. S ez abban áll, hogy Ábrányi az eredetinek színét-hangját — bár szerencsére nem mindig — megmásítja. Oly közönséges kifejezéseket, oly nyers Kraftausdruckokat használ léptenyomon, milyekkel Byron nem igen élt, ki ha gondolataiban cynicus is néhol, stíljében azért választékos, elegans. XIV. 1. «Sok bölcsészet elfityúlna» 't would spoil much good philosophy: vagyis «sok jó philosophiát tönkre tenne». I. 59. «E fehér személy nem más mint Julia, a kecses madám». This single one could be but Julia, vagyis: «ez egyetlen egy csak Julia lehet». I. 98. «Vegyünk egy férjet, kinek babája (Byronnál lady,

neje) megfordúl néha idegen tanyán». (Byronnél: take leave to o' erstep the written rights of woman, szabadságot vesz át-hágni a nők irott jogait.) II. 163. «Hamar bevágta görög alfabetát. (Learn'd better, jobban megtanulta.) V. 134. Even ye who know what a check'd women is (enough, God knows!), would much fall short of this, vagyis: «még ti is, kik (Isten a mondhatója, mennyire) tudjátok, mi egy vágyaiban korlátozott nő, még ti is vajmi messzi estek attól, hogy ezt elképzeljétek». Ábrányinál: «Még az sem, ki látott asszonyt dühben, ily mérget nem pipázott». V. 143. «Mentséget motyog» (stammer, dadog); «dandytól, ha legszebben kotyog (dandy's dandiest chatter, a dandynek legdandysebb csevegése, ob man auch süß, wie süsse Herren spricht, Gildemeister.) VII. 42. Bár a törökök nem sertésevők, úgy mond Byron, szeretnék most «megmenteni szalonnájukat (tudni illik bőrüket)», to save their bacon. Ábrányinál: «Szeretnék mind, ha disznóban lennének». A mi az eredeti élcznek nem épen finom æquivalense, s nem is eléggé világos, mi pedig minden élcznek alapföltétele. VII. 70. I hate recruits with wives: gyűlölöm a feleséges katonákat, Ábrányinál: «Nős katona mind gyöngé és számár». Ugyanitt 73. Suwarowról e kifejezés: rather wild than wise, melyet Gildemeister így ad vissza: anscheinend halb besessen, Ábrányinál ezzé durvul: «őrültként ugat»; szintúgy Ábrányi és nem Byron az, ki e hadvezért ily czímmel tiszteli meg: «szurtosképű varga». VIII. 42. Hasonlóan Ábrányi és nem Byron beszél így: a zsold (Ábrányinál: lénung) «sem kutya». Ugyanott 89 ez áll: «Nem szoktam én hosszan piszkálni rémes dolgokat», to be terrific, rémes lenni. A 45. versszakban már épen homályossá teszi az értelmet ez alacsony szólásmódok erőltetése: «Nem tudni, hol jobb, fönn (tudni illik az ostromlott vár falán) a köburok párkányán ülni kaczkias bajuszsza! vagy gazdálkodni még alant a szuszsza!». So that you scarce could say who best had chosen, the gentlemen that were the first to show their martial faces (Gildmeisternél: Schnurrbart!) on the parapet, or those who thought it brave to wait as yet; vagyis: «úgy hogy nem tudnátok megmondani, kik választották a jobbik részt, azok a gentlemanek-e, kiknek elsőkül tűnt föl a várfalon martialis ábrázatuk, vagy azok-e, kik vitézebbnek tartották egész mostanáig várni még».

Mindez alsóbb rangú kifejezések oly drasticus komikai

hatásra vannak számítva, minő Byron szellemétől mindig távol állt. Ábrányi azonban nem elégszik meg a Kraftausdruckokkal, hanem keresve-keresi az oly idegen szavakat is, melyek tulajdonkép valamely parodia vagy travestia stíljében volnának igazán helyökön. II. 121. What was shocking neki: «borzadjon a fájin» (igaz, hogy itt a rím kedvéért). V. 123. A moment more would hurt your reputation, vagyis: «egy pillanat még s foltot ejtesz hírneveden», Ábrányinál: «bökd ki ezt a szót vagy tönkre vágta reputatiód». IV. 24. «E methodus legjobb; mások preferálják a bort». V. 156. «E komplementum most Juanra von minden szemet». VII. 44. John Bull «ha fráz töri, mindjárt illuminál», Byronnál: a grand illumination which to . . . J. B. is of all dreams the first hallucination, Gildemeisternél: wenn er phantasierte. Ugyanott 52. «Faktum, hogy ő, a fővezér maga egzercérozni (to drill the awkward squad, a bamba csapatokat gyakoroltatni) egy csöppet se restel». VIII. 117. «Pardon-gráciát adnának neki», to concede quarter. Ugyanott 129. «A gonosz, lump francziák», the French, that dissipated nation, Heimath der Verworfenheit, Gildemeister. XI. 81. «Gazdag leány svindlérbe harapott»: some heiresses have bit at sharper's hooks, örökösnők kalandorok horgán akadtak meg stb. stb. Annyira beleéli magát Ábrányi ez írásmódba, hogy még előszava s commentárja sem ment tőle: «paraszt tempókról», «szaftos káromkodásokról» beszél.

Mint tudott egy oly művelt ízlésű költő, minő fordító, ily ízléstelenségbe bonyolódni egy Byron tolmácsolása közben? A megfejtés nem nehéz. Ábrányi azt a daczos szilajságot, mi Byronnak egyik jellemvonása s mint ilyen a stílben is nyilvánul, lehetőleg jellemzetesen akarta visszaadni s így aztán merő jellemzetességre törekvésből túllőtt a célon. E cél maga, a fordító szándéka tehát elismerést érdemel, csak az eszköz nincs jól megválasztva hozzá. Valószínű egyébiránt, hogy a kinek igényeit nem kényeztette el annyira az eredetivel való folytonos foglalkozás, annak mindaz kevésbbé vagy alig fog föltűnni, a mit a fentebbiekben érintettem, s a mi mind nem zavarhatja a magyar olvasót abban, hogy igazi élvezettel olvassa végig hazája nyelvén a külföldi irodalomnak ez egyik legnagyobb remekét. Készségesen bevallom még azt is, hogy Byronnak ez a kissé drasticusított alakja mindig jobb, mint egy egészen símára fésült, tönkre ildomosított Byron; valamint azt is,

hogy részemről inkább óhajtottam minél szigorúbban ítélni meg Ábrányi munkáját, semmint bókokkal udvariaskodni, bár én is azok közé tartozom, kik mikor először vették kezökbe a magyar fordítást, minden bírálgatást félre téve, azon örvendeztek, hogy elvégre magyarul láthatják megjeleni azt a művet, melynek szeretete és élvezése őket is az ifjú korból az élet derekára elkísérte, s örvendeztek, hogy annak ily jeles, buzgó s tehetséges tolmácsa akadt.

HARASZTI GYULA.